КРИТЕРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація

Розглянуто питання впливу системи освіти на стан національної безпеки в контексті міжнародного досвіду. Описано ключові кількісні та якісні критерії національної безпеки в освітній сфері. Запропоновано заходи щодо організації постійного моніторингу поточного стану і динаміки дотримання безпекових критеріїв е-освіти (безпекового аудиту освіти).

КРИТЕРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У контексті виконання завдань, окреслених у чинній Стратегії національної безпеки України[1] актуальності набуває питання визначення критеріїв національної безпеки в освітній сфері. Потрібно зауважити, що дана проблема належним чином не розроблена, попри очевидну взаємопов'язаність освітньої nf безпекової царин. Таке становище пояснюється, у тому числі, недостатньою увагою до міжнародного досвіду. Додаткову перешкоду становить також те, що для багатьох європейських демократичних держав питання національної безпеки до останнього часу не мали першочергового значення, а підпорядкування військово-політичним інтересам усіх сфер суспільного життя в недемократичних державах (колишній СРСР, сучасні РФ та КНР, деякі ісламські держави) навряд чи може слугувати прийнятним взірцем для України навіть в умовах протистояння зовнішній агресії.

Освіта як питання національної безпеки: досвід США

З огляду на зазначене, цінним видається досвід аналізу безпекових вимірів освітньої сфери, здійснюваний у США. 2012 р. у Нью-Йорку було видано доповідь «Реформа американської освіти і національна безпека»[2], підготовлену Незалежною робочою групою (один з її керівників – колишній державний секретар США Кондоліза Райс). Доповідь безпосередньо присвячена *питанням взаємозв'язку розвитку і перспектив системи освіти та стану національної безпеки в контексті загроз і викликів початку XXI століття*. Аналіз безпекових вимірів освітньої політики, здійснюваний представниками американської експертної спільноти, відзначається не тільки загальними обґрунтуваннями важливості освітньої сфери, а й визначенням

---

[1] Стратегія національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України») // Веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14

[2] Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York: Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – 120 p.

критеріїв оцінки стану освіти у зв'язку з потребами зміцнення національної безпеки та пропозиціями щодо заходів, спрямованих на поліпшення ситуації в освітній галузі.

Значна частина висновків доповіді є слушною стосовно вітчизняного контексту. Фактично документ є відповіддю на питання – *«Чому освіта є складовою національної безпеки?»*. Автори виділяють п'ять основних загроз, які мають високий потенціал актуалізації у разі зволікання з подоланням негативних тенденцій в освітній царині:

- загроза для економічного зростання і конкурентоспроможності;
- загроза для воєнної безпеки;
- загроза для інформаційної безпеки;
- загроза для глобальних інтересів США;
- загроза для єдності і згуртованості нації.

Також автори доповіді наголошують, що «військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. *Національна безпека нині тісно пов'язана з людським капіталом*, а сила чи слабкість людського капіталу країни визначається станом системи освіти».

Довідково: *За рейтинговою оцінкою розвитку людського капіталу Всесвітнього економічного форуму, 2015 року Україна посіла 31 позицію (між Республікою Корея і Угорщиною) серед 124 країн світу, які брали участь у дослідженні. Досить високий загальний рейтинг людського капіталу України у першу чергу зумовлений високими показниками параметрів, пов'язаних з освітньою сферою. Так, 100 % населення здобуває початкову освіту, а за рівнем здобуття середньої освіти наша держава знаходиться у першій десятці*[3]*. Водночас для багатьох навіть розвинутих країн, зокрема, членів Європейського Союзу, серйозну проблему становить якраз недостатній рівень письменності та інших базових освітніх навичок*[4]*. За Індексом глобальної конкурентоспроможності, Україна посідає 76 місце серед 144 країн. Доволі високі показники кількості науковців та інженерів (48 місце) супроводжуються у нашій країні надзвичайно низькими показниками здатності утримувати/залучати таланти (132 та 130 позиції відповідно)*[5].

---

[3] Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році // Економічний дискусійний клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua/analityka/riven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u-2015-roci

[4] Council conclusions on literacy // Council of the European Union, Brussels, 26 and 27 November 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2015888%202012%20INIT

[5] Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності // Економічний дискусійний клуб, 23.06.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytyngu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti

Ключові критерії безпекового аудиту освітньої сфери

Технології, математика, комп'ютерна грамотність

Економічне зростання залежить від конкурентоспроможності на світовому ринку товарів і послуг, який вимагає як дедалі вищої кваліфікації, так і дедалі *вищої здатності працівників швидко опановувати нові знання, уміння та навички*, пристосовуючись до динамічного розвитку економіки. Те саме стосується оборони держави: новітні військові та оборонно-промислові технології потребують *кваліфікованих кадрів, здатних до якісного і швидкого освоєння нових знань та умінь*.

Проникнення інформаційних технологій та нових медіа в економіку, соціальне життя та оборонну сферу зумовлює важливість *комп'ютерної грамотності та медіаосвіти* як складових навчальних програм. З огляду на подальше зростання руйнівного потенціалу кібератак, актуальним завданням стає підготовка фахівців, здатних адекватним чином забезпечувати захист інформаційних систем, у першу чергу, об'єктів критичної інфраструктури і державних органів. Важлива й водночас специфічна для України проблема полягає у забезпеченні належного рівня патріотизму та опірності до ворожих впливів як самих фахівців з інформаційної безпеки, так і тих, хто безпосередньо визначає їхні завдання та загальну політику в цій сфері.

Співробітництво та міжнародна конкуренція у вищій освіті

Розширення можливостей здійснення науково-дослідницької та інноваційної діяльності ВНЗ у рамках імплементації Закону України «Про вищу освіту»[6] *створює базу для активнішої участі українських університетів у програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки»*[7]. Активізація участі українських викладачів, студентів, аспірантів у зазначеній програмі сприятиме як безпосередньому зміцненню обороноздатності

---

[6] Закон України «Про вищу освіту» // Веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

[7] The Science for Peace and Security Programme [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_85373.htm

(отримання наукових результатів у таких галузях, як захист від хімічних, бактеріологічних та ядерних речовин, телемедицина, інформаційні технології тощо), так і налагодженню наукового партнерства та підвищенню кваліфікації українських науково-педагогічних працівників.

Останнім часом серйозною вітчизняною проблемою є *загострення конкурентної боротьби за українського студента з боку ВНЗ зарубіжних країн*, спричинене високою платою за навчання у частині українських ВНЗ, корупцією та відносно невисокою якістю освіти. Значний відносний та абсолютний приріст студентів з України демонструють канадські, британські, чеські та італійські університети, а найбільше зростання кількості українських студентів спостерігається у польських університетах[8]. Особливе занепокоєння викликає те, що посилення «освітньої міграції» з України відбувається в умовах фактичного надлишку місць у вітчизняних ВНЗ.

Іноземні мови та глобальна обізнаність

У сучасному глобалізованому світі *зростає значення обізнаності з міжнародними справами та різними аспектами життя в інших країнах*. Цим зумовлюється підвищення ролі володіння іноземними мовами та розуміння подій у світі. Для України актуальність даного моменту визначається необхідністю європейської та євроатлантичної інтеграції включно з їх оборонними та політичними аспектами. У вітчизняних реаліях основною проблемою вивчення іноземних мов у школі та ВНЗ нині є значний розрив між кількісними показниками та якістю отримуваних знань і компетенцій.

Ще одним зовнішнім напрямом посиленої уваги для України є російський: від адекватності розуміння поточних та перспективних процесів, що відбуваються у цій країні, великою мірою залежить успішність протистояння наявній російській агресії та моделювання варіантів зовнішньої

---

[8] Міжнародний вимір освіти // Аналітичний центр CEDOS [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cedos.org.ua/uk/categories/osvita/international-dimension-of-education/articles?type=data

політики на російському напрямові, а, відтак, розвиток нашої держави в цілому.

Національна ідентичність

Як значущий для національної безпеки напрям освіти, поряд з міжнародною обізнаністю та опануванням іноземних мов, автори доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека» виділяють *«знання історії і цінностей своєї країни»*, підкреслюючи, що «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзниками, а хто супротивниками Америки»[9].

Наступний висновок доповіді полягає у *важливості формування і зміцнення суспільної єдності через навчальні предмети суспільствознавчого циклу* (національна і світова історія, політична та правова системи)[10]. В Україні в умовах зростання соціально-економічної нерівності також зростає значення зміцнення національної солідарності, прищеплення молодим громадянам духу взаємної довіри, поваги і допомоги.

Деякі додаткові критерії

Актуальними в українських умовах є також деякі додаткові критерії результатів роботи освітньої системи, що впливають на стан національної безпеки. Зокрема, це *розширення сфери вживання української мови, розвиток медіаосвіти та європейського освітнього компоненту, розвиток освіти протягом життя, участь ВНЗ у міжнародних проектах, зокрема програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки»*. Названі кількісні та якісні показники можуть стати основою для точного формулювання відповідних критеріїв та регулярного безпекового аудиту вітчизняної системи освіти (Табл. 1).

---

[9] Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York: Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – P. 12.

[10] Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York: Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – P. 3.

Таблиця 1

Деякі ключові освітні показники безпекового аудиту

Кількісні параметри	Якісні параметри
• охоплення освітою • показники успішності за пріоритетними напрямами (ЗНО, ДПА) • розширення сфери вживання української мови • результати міжнародних досліджень успішності учнів • результати соціологічних досліджень • показники здоров'я учнів ЗОСШ та студентів ВНЗ/ПТНЗ • кількість випускників ВНЗ/ПТНЗ, що працюють за спеціальністю • кількість іноземних студентів/кількість українських студентів за кордоном • для ВНЗ: кількість проектів, здійснюваних у рамках міжнародного партнерства, та їхніх учасників	• впровадження нових компонентів (європейська освіта, медіаосвіта) • розвиток освіти протягом життя • експертні оцінки

Ініціативи щодо поліпшення становища в освітній сфері

Для подолання недоліків у роботі системи освіти, пов'язаних із потенційними загрозами національній безпеці, автори доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека» пропонують три широкі ініціативи, спрямовані на поліпшення стану галузі у зазначеному аспекті:

1) розширення і посилення єдиних освітніх вимог для всіх громадських шкіл з наголосом на природничих науках, технологіях, іноземних мовах та суспільствознавчих дисциплінах;

2) запровадження організаційних змін з метою надання учням та їхнім батькам більших можливостей у виборі освітнього закладу для навчання;

3) запровадження щорічного «безпекового аудиту» системи освіти, спрямованого на визначення ступеня відповідності середніх шкіл певним критеріям.

В українському контексті може бути доцільним вжиття подібних заходів з урахуванням вітчизняних реалій та особливостей. Так,

реформування середньої освіти, що передбачає суттєве оновлення навчальних програм, дає змогу внесення до них відповідних змін у пріоритетних навчальних напрямах (природничі науки, технології, математика, іноземні мови, предмети суспільствознавчого циклу). Зовнішнє незалежне оцінювання та система державних підсумкових атестацій дозволяють оперативно і докладно визначати поточний стан та динаміку результатів навчального процесу за пріоритетними дисциплінами. Перспективним варіантом забезпечення доступності якісної освіти також видається запровадження додаткових механізмів стимулювання навчання за пріоритетними напрямами, доступного для усіх здібних молодих людей, незалежно від майнового стану їхніх родин (у тому числі дистанційне навчання, предметні олімпіади, колективні проекти, підтримка студентів, що навчаються за пріоритетними спеціальностями).

Висновки

Як свідчить зарубіжний досвід, найбільш значущими у безпековому вимірі напрямами розвитку освіти є:

- збереження високих показників охоплення освітою при поліпшенні рівня її якості;
- поліпшення стану вивчення пріоритетних груп навчальних дисциплін, передусім, природничо-наукового, суспільствознавчого, інформаційно-технологічного напрямів, а також іноземних мов;
- оновлення форм і змісту освіти з метою кращої підготовки молодих громадян до ефективної праці і захисту України;
- активне впровадження медіаосвіти як засобу підвищення рівня підготовки до самостійного життя й одночасно протидії інформаційній агресії;
- коригування структури підготовки кадрів з метою забезпечення її відповідності потребам національної економіки;

• розширення участі у міжнародних науково-освітніх програмах, у першу чергу, програмі НАТО «Наука заради миру і безпеки»;

• розвиток освіти протягом життя.

Основними показниками вимірювання відповідності стану й динаміки системи освіти вимогам, пов'язаним із забезпеченням національної безпеки, можуть слугувати:

- **у середній освіті** показники охоплення населення навчальним процесом, результати зовнішнього незалежного оцінювання та державних підсумкових атестацій за пріоритетними напрямами, участі українських шкіл у міжнародних дослідженнях успішності учнів (передусім TIMMS[11] та PISA[12]);
- **у вищій освіті** – кількісні показники студентів, що здобувають освіту за пріоритетними напрямами, та їхня успішність.

Важливими якісними показниками є результати модернізації навчальних програм, впровадження у навчальний процес оновлених навчальних компонентів.

Окремою групою значущих показників можуть стати результати регулярних соціологічних та моніторингових досліджень, спрямованих на визначення рівнів патріотизму, обізнаності у поточних подіях, зовнішньополітичній ситуації, готовності до служби у Збройних Силах України тощо.

Рекомендації

З метою забезпечення розробки конкретизованої системи значущих у безпековому плані критеріїв освітньої системи та регулярного моніторингу поточного стану і динаміки їх дотримання (безпекового аудиту) доцільним видається вжиття таких заходів:

---

[11] Trends in International Mathematics and Science Study [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.timss.org/

[12] Programme for International Student Assessment [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oecd.org/pisa/

1. Міністерству освіти і науки України за участі Ради національної безпеки і оборони України та Міністерства оборони України спільно з Національною академією педагогічних наук України розробити систему загальних підходів та конкретизованих кількісних і якісних контрольних показників оцінювання відповідності стану освітньої системи вимогам національної безпеки на поточний момент і тривалішу перспективу.

2. Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України на основі переліку контрольних показників розробити методики виокремлення, обробки, аналізу та узагальнення первинних даних, отримуваних від навчальних закладів; організувати підготовку річних звітів щодо значущих у безпековому плані результатів роботи системи освіти.

3. Національній академії педагогічних наук України із залученням профільних громадських організацій з метою забезпечення контролю якісних параметрів освітньої сфери налагодити регулярні фахові обговорення (круглі столи, конференції) відповідної проблематики із залученням кваліфікованих вітчизняних та зарубіжних експертів.

4. Міністерству освіти і науки України у роботі з оновлення навчальних програм та навчальних матеріалів, при підготовці педагогічних кадрів забезпечити урахування пріоритетів національної безпеки в освітній сфері.

5. Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України та Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України організувати соціологічні опитування серед учнів, студентів, працівників середніх та вищих навчальних закладів, батьків, спрямовані на визначення обізнаності у поточних подіях, зовнішньополітичній ситуації, готовності до служби у Збройних Силах України.

6. Міністерству освіти і науки України за участі Міністерства закордонних справ України, Міністерства оборони України та Національної академії наук України розробити заходи щодо розширення участі

українських університетів та наукових установ у програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки»; організувати постійний моніторинг динаміки участі українських науково-педагогічних працівників, науковців, студентів, аспірантів у проектах зазначеної програми.

7. Міністерству освіти і науки України спільно з Радою національної безпеки і оборони України, Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України розробити перспективні плани підготовки першочергово необхідних для забезпечення національної безпеки кадрів у вищих та професійних навчальних закладах, підпорядкованих МОН України. Розробити механізми заохочення найбільш здібної молоді до навчання за пріоритетними спеціальностями.

Відділ гуманітарної безпеки

(А. Ю. Іщенко)

№ 35, Серія «Гуманітарний розвиток»